HAYDOVCHILIK KASBIDA HAYDOVCHINING PSIXOFIZIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Uralbayev Anvar Ubaydullayevich
Toshkent xalqaro kimyo universiteti Samarqand filiali Texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsenti
E-mail: anvarubaydullayev@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada haydovchilik kasbida faoliyat yurituvchi shaxslarning psixofiziologik xususiyatlari va ularning yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlashdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda haydovchining diqqat, tezkor fikrlash, reaksiyaning tezligi, stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik hamda charchoqqa moslashuvchanlik kabi psixofiziologik ko‘rsatkichlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, haydovchining psixologik holati va fiziologik imkoniyatlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik hamda ularning transport hodisalari xavfini kamaytirishdagi ahamiyati yoritiladi. Maqola natijalari haydovchilarni tanlash, tayyorlash va ularning kasbiy salomatligini muhofaza qilish jarayonlarida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: haydovchilik kasbi, psixofiziologik xususiyatlar, diqqat, reaksiya tezligi, stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik, charchoq, yo‘l harakati xavfsizligi.

Аннотация. В статье рассматриваются психофизиологические особенности водителей и их значение в обеспечении безопасности дорожного движения. Анализируются такие показатели, как внимание, скорость реакции, оперативное мышление, стрессоустойчивость, эмоциональная стабильность и устойчивость к утомлению. Особое внимание уделяется взаимосвязи психологического состояния и физиологических возможностей водителя, а также их влиянию на надежность управления транспортным средством и снижение аварийности. Полученные результаты имеют важное научно-практическое значение для отбора, подготовки и сохранения профессионального здоровья водителей.

Ключевые слова: профессия водителя, психофизиологические особенности, внимание, скорость реакции, стрессоустойчивость, эмоциональная стабильность, утомляемость, безопасность дорожного движения.

Abstract: This article analyzes the psychophysiological characteristics of drivers and their role in ensuring road traffic safety. The study focuses on key psychophysiological indicators such as attention, reaction speed, cognitive processing, stress resistance, emotional stability, and fatigue adaptability. Special attention is given to the interaction between psychological states and physiological capabilities of drivers, as well as their influence on driving performance and

ISSN 3030-3907

accident prevention. The findings highlight the importance of psychophysiological assessment in driver selection, professional training, and the maintenance of occupational health and safety in the transportation sector.

Keywords: driving profession, psychophysiological characteristics, attention, reaction time, stress resistance, emotional stability, fatigue, road traffic safety.

KIRISH.

Zamonaviy jamiyatda transport tizimining jadal rivojlanishi va yo‘l harakati intensivligining ortib borishi haydovchilik kasbiga bo‘lgan talabni yanada kuchaytirmoqda. Transport vositalarini boshqarish jarayoni nafaqat texnik bilim va ko‘nikmalarni, balki haydovchining yuqori darajadagi psixofiziologik tayyorgarligini ham taqozo etadi. Shu bois haydovchining psixofiziologik xususiyatlarini ilmiy asosda o‘rganish yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash, transport hodisalarini kamaytirish hamda haydovchilarning kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda yo‘l-transport hodisalarining yuzaga kelishida inson omili yetakchi o‘rin tutadi. Statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab avariya holatlari haydovchining diqqatining susayishi, reaksiya tezligining pasayishi, emotsional beqarorlik, charchoq hamda stressli vaziyatlarga moslasha olmaslik bilan bevosita bog‘liqdir. Ayniqsa, yuqori tezlik, murakkab yo‘l sharoitlari, axborot yuklamasining ortishi va vaqt tanqisligi haydovchining psixofiziologik imkoniyatlariga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi.

Psixofiziologik xususiyatlar deganda haydovchining psixik jarayonlari (diqqat, idrok, xotira, tafakkur), emotsional holati va fiziologik ko‘rsatkichlari (reaksiya vaqti, sezgi organlarining sezgirligi, charchoqqa chidamlilik) o‘zaro uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘lishi tushuniladi. Ushbu xususiyatlarning yetarli darajada rivojlanganligi haydovchining yo‘l vaziyatini to‘g‘ri baholashi, tez va aniq qaror qabul qilishi hamda xavfli holatlarning oldini olishini ta’minlaydi.

So‘nggi yillarda haydovchilarni kasbiy tanlash, tayyorlash va qayta tayyorlash jarayonlarida psixofiziologik mezonlarga e’tibor qaratish zarurati kuchaymoqda. Xususan, haydovchilarning stressga chidamliligi, emotsional barqarorligi va charchoqqa moslashuvchanligini baholash transport xavfsizligini ta’minlashning muhim sharti sifatida e’tirof etilmoqda. Biroq amaliyotda ushbu ko‘rsatkichlarni baholash va rivojlantirish masalalari yetarli darajada tizimlashtirilmaganligi muammoning dolzarbligini oshiradi.

Shu munosabat bilan mazkur maqolada haydovchilik kasbida haydovchining psixofiziologik xususiyatlari, ularning kasbiy faoliyat samaradorligi va yo‘l harakati xavfsizligiga ta’siri ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari haydovchilarni tanlash va tayyorlash tizimini takomillashtirish,

ISSN 3030-3907

kasbiy salomatlikni muhofaza qilish hamda transport xavfsizligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Haydovchilik faoliyatining psixofiziologik asoslarini o‘rganish masalasi psixologiya, fiziologiya, ergonomika va transport xavfsizligi sohalarida keng tadqiq etib kelinmoqda. Ilmiy adabiyotlarda haydovchining kasbiy ishonchliligi, avvalo, uning psixofiziologik holati va individual xususiyatlari bilan bevosita bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi. Xususan, diqqatning barqarorligi va taqsimlanishi, reaksiya tezligi, sensor sezgirlik hamda emotsional barqarorlik transport vositasini xavfsiz boshqarishning muhim omillari sifatida e’tirof etiladi.

Psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda haydovchining diqqat jarayonlari va axborotni qayta ishlash tezligi yo‘l vaziyatlarini to‘g‘ri baholashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi isbotlangan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, murakkab va tez o‘zgaruvchan yo‘l sharoitlarida diqqatning susayishi va reaksiya vaqtining cho‘zilishi avariya xavfini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, xotira va tafakkurning operativligi haydovchining oldindan prognoz qilish qobiliyatini belgilovchi asosiy kognitiv omillar qatoriga kiradi.

Fiziologik yo‘nalishdagi ilmiy ishlarda esa charchoq, uyquchanlik, vegetativ asab tizimi holati hamda sezgi organlarining funksional imkoniyatlari haydovchilik faoliyatining samaradorligiga ta’sir etuvchi muhim ko‘rsatkichlar sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotchilar uzoq muddatli boshqaruv jarayonida charchoqning ortishi diqqatning pasayishi, emotsional beqarorlik va noto‘g‘ri qaror qabul qilish holatlariga olib kelishini qayd etadilar.

Shuningdek, stress va emotsional zo‘riqish masalalari haydovchining psixofiziologik holatini baholashda alohida o‘rin tutadi. Ilmiy manbalarda yuqori darajadagi stress haydovchining reaksiya tezligini izdan chiqarishi, impulsiv qarorlar qabul qilish ehtimolini oshirishi hamda xavfli vaziyatlarni yetarlicha baholay olmasligiga sabab bo‘lishi ko‘rsatib o‘tiladi. Shu bilan birga, stressga chidamlilik va emotsional barqarorlik haydovchining kasbiy moslashuvchanligini ta’minlovchi muhim sifatlar sifatida talqin etiladi.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, haydovchining psixofiziologik xususiyatlarini o‘rganish bo‘yicha muayyan ilmiy natijalarga erishilgan bo‘lsa-da, ularni kompleks va tizimli yondashuv asosida baholash, shuningdek, milliy va mintaqaviy sharoitlarga moslashtirish masalalari yetarli darajada yoritilmagan. Bu holat mazkur yo‘nalishda qo‘shimcha tadqiqotlar olib borish zaruratini belgilaydi.

Mazkur tadqiqot haydovchilik kasbida haydovchining psixofiziologik xususiyatlarini kompleks o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda umumilmiy va maxsus metodlar majmuasidan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini

ISSN 3030-3907

tizimli yondashuv, shaxs faoliyati konsepsiyasi hamda psixofiziologik jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligi haqidagi nazariy qarashlar tashkil etadi.

– nazariy tahlil metodi, psixologik, fiziologik va transport xavfsizligiga oid ilmiy adabiyotlarni o‘rganish va umumlashtirish uchun;

– qiyosiy tahlil, turli ilmiy yondashuvlar va tadqiqot natijalarini solishtirish orqali muammo mohiyatini aniqlash uchun;

– kuzatuv metodi, haydovchilarning real yo‘l sharoitlaridagi xatti-harakatlarini baholash maqsadida;

– psixodiagnostik metodlar, diqqat, reaksiya tezligi, stressga chidamlilik va emotsional barqarorlik ko‘rsatkichlarini aniqlash uchun;

– statistik tahlil, olingan empirik ma’lumotlarni tizimlashtirish va ularning ishonchliligini aniqlash uchun.

Tadqiqot doirasida haydovchining psixofiziologik xususiyatlari kasbiy faoliyat samaradorligi va yo‘l harakati xavfsizligi bilan o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi. Olingan natijalar asosida haydovchilarni tanlash, tayyorlash va ularning kasbiy salomatligini muhofaza qilish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida haydovchilik faoliyatining samaradorligi haydovchining psixofiziologik xususiyatlari bilan bevosita bog‘liq ekanligi aniqlandi. Olingan nazariy va empirik ma’lumotlar haydovchining psixik holati, fiziologik imkoniyatlari hamda tashqi yo‘l sharoitlari o‘rtasida murakkab va dinamik o‘zaro aloqalar mavjudligini ko‘rsatdi. Ushbu bo‘limda asosiy psixofiziologik ko‘rsatkichlar va ularning haydovchilik faoliyatiga ta’siri tahlil qilinadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, diqqatning barqarorligi va taqsimlanishi haydovchilik faoliyatida yetakchi omillardan biri hisoblanadi. Kuzatuv va psixodiagnostik tekshiruvlar shuni ko‘rsatdiki, diqqatning susayishi murakkab yo‘l vaziyatlarida haydovchining kechikkan reaksiya bildirishiga va noto‘g‘ri qarorlar qabul qilishiga olib keladi. Ayniqsa, uzoq vaqt davom etadigan haydovchilik jarayonida diqqatning pasayishi xavfli holatlarning o‘z vaqtida aniqlanmasligiga sabab bo‘ladi.

Reaksiya tezligi ko‘rsatkichlari tahlili shuni ko‘rsatdiki, haydovchining psixomotor reaksiyasi qanchalik tez va aniq bo‘lsa, yo‘l-transport hodisalarining oldini olish imkoniyati shunchalik yuqori bo‘ladi. Tadqiqot natijalarida stressli vaziyatlarda reaksiya vaqti sezilarli darajada uzayishi qayd etildi. Bu holat haydovchining emotsional holati va fiziologik zo‘riqishi bilan chambarchas bog‘liq ekanligi aniqlandi.

Tahlil davomida emotsional barqarorlik va stressga chidamlilik ko‘rsatkichlari alohida e’tiborga olindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, stressga

ISSN 3030-3907

chidamli haydovchilar murakkab va kutilmagan vaziyatlarda ham vazminlikni saqlagan holda tez va oqilona qarorlar qabul qilishga moyildirlar. Aksincha, emotsional beqarorlikka ega haydovchilarda impulsiv xatti-harakatlar, xavfni yetarli darajada baholay olmaslik va boshqaruvdagi xatoliklar ko‘proq kuzatildi.

Charchoq va fiziologik holat omillari tahlili haydovchilik faoliyatida muhim ahamiyat kasb etishini tasdiqladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, uzoq muddatli boshqaruv jarayonida charchoqning ortishi diqqatning pasayishi, reaksiya tezligining sekinlashuvi va emotsional zo‘riqishning kuchayishiga olib keladi. Bu holat, ayniqsa, tungi haydovchilik va bir maromdagi yo‘l sharoitlarida yanada yaqqol namoyon bo‘lishi aniqlandi.

Shuningdek, o‘rganilgan ma’lumotlar haydovchining psixofiziologik tayyorgarligi kasbiy ishonchlilikning muhim mezoni ekanligini ko‘rsatdi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, psixofiziologik ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan haydovchilar yo‘l vaziyatini tezroq idrok etadi, xavfli holatlarni oldindan prognoz qila oladi va boshqaruv jarayonida kamroq xatolarga yo‘l qo‘yadi.

Umumiy natijalarga ko‘ra, haydovchining psixofiziologik xususiyatlari diqqat, reaksiya tezligi, stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik va charchoqqa moslashuvchanlik yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari haydovchilarni tanlash, tayyorlash va ularning kasbiy faoliyatini baholash jarayonida psixofiziologik mezonlardan kompleks foydalanish zarurligini asoslab beradi.

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari haydovchilik kasbida haydovchining psixofiziologik xususiyatlari yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash va kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini yaqqol ko‘rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqladiki, transport vositasini boshqarish jarayoni nafaqat texnik bilim va amaliy ko‘nikmalarni, balki haydovchining psixik barqarorligi, fiziologik imkoniyatlari hamda emotsional holatining uyg‘unligini talab etadi.

Tadqiqot davomida diqqatning barqarorligi va taqsimlanishi, psixomotor reaksiya tezligi, stressga chidamlilik, emotsional barqarorlik hamda charchoqqa moslashuvchanlik haydovchilik faoliyatining asosiy psixofiziologik ko‘rsatkichlari sifatida aniqlandi. Ushbu ko‘rsatkichlarning yetarli darajada rivojlanganligi haydovchining murakkab va tez o‘zgaruvchan yo‘l vaziyatlarini to‘g‘ri baholashi, xavfli holatlarni oldindan anglab yetishi va oqilona qarorlar qabul qilishiga imkon yaratadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, psixofiziologik holatning buzilishi diqqatning susayishi, reaksiya vaqtining uzayishi, emotsional beqarorlik va charchoqning ortishi yo‘l-transport hodisalari xavfining oshishiga olib keladi.

ISSN 3030-3907

Ayniqsa, stressli vaziyatlar va uzoq muddatli boshqaruv jarayonlari haydovchining psixofiziologik imkoniyatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi.

Olingan ilmiy xulosalar haydovchilarni kasbiy tanlash, tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida psixofiziologik baholash mezonlarini joriy etish zarurligini asoslaydi. Shuningdek, haydovchilarning kasbiy salomatligini muhofaza qilish, mehnat va dam olish rejimini optimallashtirish hamda stressni kamaytirishga qaratilgan profilaktik choralarni kuchaytirish yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot haydovchilik faoliyatini ilmiy asosda tashkil etishda inson omilining hal qiluvchi rolini yana bir bor tasdiqlaydi hamda transport tizimida xavfsizlikni oshirishga qaratilgan kompleks psixofiziologik yondashuvlarni rivojlantirish zarurligini ko‘rsatib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 2005. – 320 с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной надежности человека. – М.: Институт психологии РАН, 2006. – 412 с.
3. Карпов А.В. Психология деятельности водителя. – М.: Академия, 2010. – 256 с.
4. Климов Е.А. Введение в психологию труда. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 336 с.
5. Endsley M.R. Situation awareness in dynamic human–machine systems // Human Factors. – 1995. – Vol. 37(1). – P. 32–64.
6. Reason J. Human error. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 302 p.
7. Treat J.R., Tumbas N.S., McDonald S.T. Tri-level study of the causes of traffic accidents. – Indiana University, 1979. – 215 p.
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси. Yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlashga oid normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami. – Toshkent, 2022.
9. Ғозиев Э.Ғ. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 368 bet.
10. Небылицын В.Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий. – М.: Педагогика, 2007. – 384 с.
11. Abdizoitovich G. Educational Problems In The Information Society //Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL). – 2025. – Т. 6. – №. 4. – С. 5-5.
12. Ганиев К., Ризаев И. И. Конструктивные и деструктивные аспекты либерализации социальной системы: философский подход //Вестник Прикамского социального института. – 2021. – №. 2 (89). – С. 156-162.

ISSN 3030-3907